

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce**

Charitativní a sociální práce

Ing. Ivana Hrubanová

***Potřeba seberealizace a životní perspektivy
u osob s mentálním postižením***
Bakalářská práce

Vedoucí práce PhDr. Jan Vančura, Ph.D.

2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a že jsem všechny použité zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Brně 23. 6. 2018

Ivana Hrubanová

Děkuji vedoucímu práce PhDr. Janu Vančurovi Ph.D. za odborné vedení cenné rady, podporu a trpělivost.

Děkuji také všem respondentům za ochotu, otevřenost a důvěru.

Děkuji mému manželovi a dětem, že to se mnou vydrželi po celou dobu mého studia.

Obsah

Úvod.....	11
1 Lidé s mentálním postižením.....	13
1.1 Definice mentálního postižení.....	13
1.2 Charakteristika lidí s mentálním postižením.....	14
1.3 Klasifikace mentálního postižení.....	16
1.3.1 Lehké mentální postižení.....	16
1.3.2 Středně těžké mentální postižení.....	17
1.4 Dospělost osob s mentálním postižením.....	17
1.5 Komunikace a vedení rozhovoru s osobami s mentálním postižením.....	18
1.6 Sociální práce s osobami s mentálním postižením.....	19
2 Potřeba seberealizace.....	21
2.1 Potřeby.....	21
2.2 Pojem seberealizace.....	22
2.3 Seberealizace lidí s mentálním postižením.....	23
2.4 Práce jako seberealizace.....	23
2.4.1 Vzdělávání dospělých osob s mentální postižením.....	24
2.5 Partnerství a rodičovství jako seberealizace.....	25
2.6 Zájmy a záliby jako seberealizace.....	26
2.7 Životní perspektiva osob s mentálním postižením.....	26
3 Cíl a metodika práce.....	29
3.1 Cíl práce.....	29
3.2 Metoda výzkumu.....	29
3.2.1 Kvalitativní výzkum.....	29
3.2.2 Výběr vzorku.....	30

3.2.3	Sběr dat.....	31
3.2.4	Analýza dat.....	33
3.3	Etická stránka výzkumu.....	34
3.4	Popis výzkumného souboru.....	35
3.4.1	Respondent 1: Vít.....	35
3.4.2	Respondent 2: Matouš.....	36
3.4.3	Respondent 3: Damián.....	36
3.4.4	Respondentka 4: Karla.....	36
3.4.5	Respondentka 5: Pavla.....	37
3.4.6	Respondent 6: Mojmír.....	37
4	Výsledky.....	39
4.1	Pojem seberealizace.....	39
4.2	Práce jako seberealizace.....	39
4.2.1	Práce, jako něco, co člověka baví.....	39
4.2.2	Práce jako učení se novým věcem – získávání nových dovedností.....	40
4.2.3	Práce jako setkávání se s novými lidmi, příležitost najít si partnera.....	40
4.2.4	Práce jako prostředek osamostatňování.....	41
4.2.5	Práce jako vyplnění volného času.....	42
4.2.6	Práce jako naplnění potřeby uznání.....	42
4.3	Zájmy a záliby jako seberealizace.....	43
4.4	Seberealizace skrze víru a spiritualitu.....	44
4.5	Vize budoucnosti.....	45
4.5.1	Změna bydlení.....	46
4.5.2	Partnerský vztah, založení rodiny.....	46
4.5.3	Budoucnost v práci.....	47
4.6	Možnosti realizace představ o budoucnosti.....	48
5	Diskuse.....	51

Závěr.....	53
Bibliografický seznam.....	55

Úvod

Mezi lidmi s mentálním postižením mám přátele. Hodně přátel. Jsou pro mě inspirací. Obdivuji je, jak statečně nesou svůj kříž. Snažím se je pochopit, když zrovna nemají své dobré dny, A naopak. Někdy se přes veškerou snahu nechápeme. Někdy na sebe nemáme trpělivost. Jsou chvíle, kdy cítíme obrovskou sounáležitost. Občas si říkám, jaké to bude, až se spolu sejdeme v nebi, jací budou s novými neporušenými těly? A jak se budou dívat na mě, pokud tam budu, asi už mi bude odpuštěna všechna má netrpělivost s nimi, nedostatek lásky a pochopení? Co asi řeknou ti, co za života vůbec nemluvili, ale i ti, co mluvili, ale neuměli úplně vše, co cítili, zformulovat a vyjádřit? Pomáhám jim žít lepší život nebo jim ho dělám ještě těžší? Tyto a mnohé jiné otázky mě vedly k napsání mé absolventské práce, která se věnovala autonomii lidí s mentálním postižením a respektu k nim. Při rozhovorech na toto téma se všichni dotazovaní rozhovořili i o svých budoucích vizích. Zdálo se mi vhodné, toto téma hlouběji rozpracovat a znovu se ptát na to, jak si představují svoji budoucnost. K tomu se mi jevilo jako vhodné přidat také téma naplnění života a využití vlastního potenciálu. Toto jsem nazvala seberealizací. Nyní si uvědomuji, že tento termín může být zavádějící, protože jej pojmám mnohem širěji, než jak je obecně známo z Maslowovy pyramidy potřeb. V teoretické části se proto pokusím vymezit pojem seberealizace tak, jak je chápán pro účely této práce.

Nyní tedy, co je cílem této bakalářské práce? Jak vyplývá z výše uvedeného, mým cílem je zjistit, jak je u lidí s mentálním postižením naplňována a prožívána potřeba seberealizace, a jak oni sami vidí a naplňují potřebu životní perspektivy. K naplnění cíle jsem použila metodu kvalitativního výzkumu a pomocí polostrukturovaných rozhovorů se 6 respondenty jsem hledala odpovědi na výše zmíněné otázky. Respondenty byli dospělí lidé v pásmu lehkého až středního mentálního postižení.

Tato práce by mohla přispět k prohloubení poznání světa lidí s lehkým až středně těžkým mentálním postižením a mohla by pomoci jak profesionálům pracujícím v sociálních službách, tak i laikům – rodinným příslušníkům, přátelům či komukoli, kdo se setkává s lidmi s mentálním postižením. Mohla by mít význam i v sociálně politickém kontextu, protože se dotýká témat, jako je práce nebo bydlení osob s mentálním postižením.

Práce je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. V teoretické části přináší práce základní informace o cílové skupině osob s mentálním postižením. Dalším tématem je pojem seberealizace, jeho různé definice a různé oblasti života, jako je práce, záliby, vztahy a víra, pomocí nichž může být potřeba seberealizace naplněna. V poslední kapitole rozpracovávám také téma životní perspektivy. Vzhledem k tomu, že se tato práce věnuje stejné cílové skupině jako moje práce absolventská, použila jsem některé kapitoly nebo jejich části i do této práce. Pokud tomu tak je, uvedu to vždy na začátku jednotlivých kapitol.

V praktické části nejprve popíši metodiku výzkumu. Budu se věnovat způsobu výběru vzorku, analýze získaných dat a popíšu výzkumný soubor. Uvedu výsledky práce a v diskusi je porovnáám s poznatky z odborné literatury. V závěru potom zhodnotím, jak jsem naplnila cíl práce a k jakým závěrům jsem na základě výsledků práce dospěla.

1 Lidé s mentálním postižením

V této kapitole se budu zabývat charakteristikou osob s mentálním postižením a uvedu klasifikaci mentálního postižení. Budu se zabývat také komunikací s lidmi s mentálním postižením a stručně nastíním, co by mělo být cílem sociální práce s osobami s mentálním postižením. Jsou zde použité doplněné a aktualizované texty z mé absolventské práce (Hrubanová, 2017).

Na tomto místě bych se ještě ráda krátce pozastavila nad terminologií. V moderní literatuře se v češtině setkáváme hlavně se dvěma pojmy, a to je mentální retardace a mentální postižení.

V odborné literatuře jsem našla tato rozlišení. Valenta (2012, s. 30) definuje pojem mentální postižení jako zastřešující a zahrnující v sobě jak mentální retardaci, tak i hraniční pásmo kognitivně-sociálního postižení, které klienta znevýhodňuje zejména ve vzdělávacím procesu. Stejný autor pak k terminologii uvádí, že např. zdravotnictví používá obou termínů jako synonym. K používání obou termínů jako synonym se přiklání také Švarcová (2000, s. 25). Na stejném místě také vysvětluje rozdíl mezi pojmem mentálně postižený člověk (postižení se jeví jako integrální součást člověka) a pojmem člověk s mentálním postižením (postižení není integrální součástí člověka, ale jen jedním z jeho osobnostních rysů). Toto potvrzuje také Černá (1995, s. 7), která píše, že termínem člověk/osoba s mentálním postižením/retardací vyjadřujeme, že se jedná především o člověka, tedy svébytnou osobnost, a o postižení až na druhém místě.

Ve své práci budu používat termín člověk (osoba) s mentálním postižením, jak jsem zvyklá z praxe v sociálních službách i z terminologie sociální práce.

1.1 Definice mentálního postižení

Mentální postižení co do počtu jedinců je jedním z nejčastějších postižení vůbec, uvádí se, že v populaci je kolem 3 – 4 % lidí s tímto postižením (Valenta, 2011, s. 112).

Existuje mnoho definic mentálního postižení. Jednou z nich je definice AAIDD (American Association of Intellectual and Developmental Disabilities), která říká, že mentální postižení je charakterizováno významnými omezeními jak v intelektu, tak v adaptaci, což ovlivňuje mnoho každodenních situací a praktických dovedností. Věkovou hranicí vzniku je 18. rok (AAIDD online).

Sami lidé s mentálním postižením v rámci Sebeobhájců v ČR vytvořili následující definici: „Lidé s mentálním postižením jsou „lidé, kteří mají problémy v učení, porozumění, orientaci a komunikaci“ (Hrušková, Matoušek, Landischová, 2005, s. 111).

Za osoby s mentálním postižením se podle Švarcové (2000, s. 24) považují takoví jedinci, u nichž dochází k zaostávání vývoje rozumových schopností, odlišně se u nich vyvíjí některé psychické vlastnosti a nastávají problémy adaptačního chování. Dalším znakem mentálního postižení je trvalost uvedených potíží.

Vágnerová (2004, s. 289) charakterizuje mentální postižení jako postižení rozumových schopností, které se projevuje neschopností porozumět svému okolí a v požadované míře se mu přizpůsobit. Abychom mohli hovořit o mentálním postižení, musí být tento stav vrozený a trvalý. Hlavními znaky mentálního postižení pak jsou nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, omezená možnost učení a návazně na to i obtížnější adaptace na běžné životní podmínky.

Pro člověka s mentálním postižením je často charakteristická nerovnováha mezi zralostí rozumovou, sociální a biologickou (Lečbych 2006, s. 29 – 30).

Podle mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených problémů je potom mentální postižení charakterizováno takto: Je to „stav zastaveného nebo neúplného duševního vývoje, který je charakterizován zvláště porušením dovedností, projevujícím se během vývojového období, postihujícím všechny složky inteligence, to je poznávací, řečové, motorické a sociální schopnosti. Retardace se může vyskytnout bez, nebo současně s jinými somatickými nebo duševními poruchami“ (ÚZIS, online).

1.2 Charakteristika lidí s mentálním postižením

Cílová skupina osob s mentální postižením se velmi obtížně charakterizuje, neboť jednotliví lidé z této skupiny stejně jako lidé z intaktní populace, se mezi sebou velmi liší, a mají své osobnostní zvláštnosti. Jejich odlišnosti v oblasti vnímání, myšlení, emocionalitě apod. závisí pak na hloubce postižení, věku i jejich sociálním kontextu (Černá, 2008, s. 76).

Podle Lečbycha (2008, s. 29) je osobnost individuální jednotou člověka, jeho jak duševní tak tělesné stránky, a projevuje se ve společenských vztazích. Každá lidská

osobnost je jedinečná, proto je velice složité alespoň v obecných rysech popsat osobnost člověka s mentálním postižením. Mnoho autorů se o toto pokouší a většinou popisují ty oblasti, ve kterých má člověk s mentálním postižením určitá omezení. Odborná literatura většinou jmenuje oblasti jako závislost na rodičích, infantilnost, sugestibilitu, nebere však v úvahu sociální prostředí jednotlivých lidí. V následujícím textu popíši alespoň některá specifika, která mohou souviset s tématem této práce.

Vágnerová (2004, s. 95) uvádí, že se lidé s mentálním postižením řídí především emocionálními impulsy, takže se u nich často objevují afektivní reakce, které jsou pro ně jen těžko ovladatelné. Podobně se vyjadřuje i Švarcová (2000, s. 43), která tvrdí, že lidé s mentálním postižením mají problém s nedostatečným řízením citů intelektem. Podle Bendové a Zikla (2011, s. 21) lidé s mentálním postižením obtížně vytvářejí vyšší emoce, jako jsou svědomí, smysl pro povinnost, odpovědnost. Jsou citově labilnější a častěji se u nich objevuje agresivita, úzkostnost nebo pasivita.

U osob s mentálním postižením dochází také ke ztrátě nebo snížení kvality volných vlastností, proto je třeba tuto oblast posilovat. Mají také nižší schopnost sebekontroly (Bendová a Zikl (2011, s. 21).

Dle Valenty (2011, s. 123) je myšlení člověka s mentálním postižením příliš konkrétní, není schopen vyšší abstrakce a generalizace. Myšlení je nepřesné, těžkopádné a nekritické. Lidé s mentálním postižením si vše nové osvojují pomalu až po mnohočetném opakování.

Podle Dolejšího (1983, s. 37) se mentální postižení projevuje zvýšenou závislostí na rodičích (referenčních osobách), infantilností, náchylností k úzkostem, ve zvýšené potřebě uspokojení a bezpečí. Dolejší vypočítává ještě celou řadu dalších znaků, ne všechny se však vyskytují u všech jedinců s mentálním postižením.

Lidé s mentálním postižením bývají nekritičtí v sebehodnocení a mohou být celoživotně závislí na názorech druhých lidí. Mají zvýšenou sugestibilitu a jsou snadno ovlivnitelní. Je pro ně důležité (stejně jako pro všechny lidi) pozitivní sebehodnocení, které má u nich silnou motivační funkci (Vágnerová 2004, s. 299).

Podle Švingalové převládá u člověka s mentálním postižením jeho animalita (důraz na tělesné prožitky a saturaci základních potřeb). Proto musí být lidé s mentálním postižením více z vnějšku stimulováni k překročení své animality (Švingalová, 2002, s. 15).

U lidí s mentálním postižením nechybí transcendentální rozměr. Vyjadřují jej více celostně, žitým prožitkem. Je třeba jim také z vnějšku napomoci nabídkami

různých aktivit např. tělesných (pohyb), kreativních či taktilních (hudba, tanec, výtvarné umění) (Švingalová, 2002, s. 15).

1.3 Klasifikace mentálního postižení

Podle nejnovější Mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů (MKN 10) se mentální postižení dělí na lehké, střední, těžké, hluboké, jiné a neurčené. Toto dělení se také v literatuře nazývá jako kvantitativní. Je to dělení na základě IQ. Hraniční pro diagnostiku mentálního postižení je IQ 70. Podle tohoto členění jsou pak všechny osoby s IQ nižším než 70 zařazeny mezi osoby s mentálním postižením (Vágnerová 2004, s. 301).

Toto hledisko však nebere v úvahu další schopnosti daného jedince, především to, jak zvládá naplňovat sociální očekávání svého prostředí (Valenta 2012, s. 34). Lečbych (2008, s. 29) poukazuje na nebezpečí přirovnávání člověka s mentálním postižením k vývojově mladší osobě (tohoto přirovnávání používá právě diagnostika podle IQ). I když mentální schopnosti odpovídají normě mladší osoby, nelze na základě těchto zjištění předpokládat, že chování bude odpovídat vývojově mladšímu jedinci. I u osoby s mentálním postižením má zásadní význam věk chronologický.

Černá (1995, s. 18 – 21) uvádí klasifikaci mentálního postižení podle etiologie, podle klinických symptomů a podle vývojových období.

Protože klasifikace mentálního postižení není předmětem této práce a zmiňuji ji zde jen okrajově, nebudu se těmito pojmy už dále zabývat.

Podrobněji bych však chtěla popsat pojmy lehké a středně těžké mentální postižení, protože v experimentální části této práce pracuji s osobami, které spadají do této skupiny.

1.3.1 Lehké mentální postižení

Podle MKN 10 se „IQ lidí s lehkým mentálním postižením pohybuje přibližně mezi 50 až 69 (což u dospělých odpovídá mentálnímu věku 9 až 12 let). Stav vede k obtížím při školní výuce. Mnoho dospělých je ale schopno práce a úspěšně udržují sociální vztahy a přispívají k životu společnosti“ (ÚZIS, online).

Švarcová (2000, s. 27) uvádí, že většina jedinců s lehkým mentálním postižením může dosáhnout úplné nezávislosti v péči o vlastní osobu (jídlo, hygiena) i v

praktických dovednostech péče o domácnost. Lidé s lehkým mentálním postižením jsou většinou schopni pracovat. Tito lidé jsou také schopni užívat účelně řeč a udržovat konverzaci.

Lidé s lehkým mentálním postižením jsou v mnoha případech schopni i samostatného bydlení podporovaného zvenčí. Základní školní povinnosti jsou schopni zvládnout do úrovně 10 – 11 let. Tato forma mentálního postižení je diagnostikována asi u 80 % populace s mentálním postižením (Thorová, 2007, s. 27).

Lidé s lehkým mentálním postižením jsou schopni se vyučít v prakticky zaměřených učebních oborech a většina z nich se může uplatnit na trhu práce v méně náročných zaměstnáních. Většinou potřebují podporu v nových a složitějších situacích (Lečbých, 2006, s. 14).

1.3.2 Středně těžké mentální postižení

MKN 10 charakterizuje tento typ postižení takto: „IQ dosahuje hodnot 35 až 49 (což u dospělých odpovídá mentálnímu věku 6 až 9 let). Výsledkem je zřetelné vývojové opoždění v dětství, avšak mnozí se dokážou vyvinout k určité hranici nezávislosti a soběstačnosti, dosáhnou přiměřené komunikace a školních dovedností. Dospělí budou potřebovat různý stupeň podpory k práci a k činnosti ve společnosti“ (ÚZIS, dostupné z <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>, cit. 2. 6 2018.).

Většina lidí se středně těžkým mentálním postižením zvládne základy psaní, čtení, počítání. V sebeobsluze bývají většinou samostatní, ke složitějším činnostem však potřebují dohled. Každodenní život zvládají s asistencí (Thorová, 2007, s. 27).

Tato skupina je velmi variabilní, co se týče schopností. Někteří jedinci dosahují lepší úrovně v motorické oblasti, jiní naopak ve verbální, sociální a v komunikaci obecně. Častěji než v předchozí skupině se vyskytují problémy s řečí, tělesné postižení nebo poruchy autistického spektra (Švarcová 2000, s. 28 – 29).

Lidé se středně těžkým mentálním postižením jsou schopni vykonávat jednoduchou manuální práci. Potřebují však, aby pracovní proces byl dobře strukturovaný, a aby měli zajištěný dohled. Pokud se jim zajistí dobré vnější podmínky, mohou žít v chráněném bydlení (Lečbých, 2006, s. 15).

1.4 Dospělost osob s mentálním postižením

Pojmy jako naplnění života nebo životní perspektivy jsou spojovány také s pojmem dospělost. V této kapitole bych chtěla stručně popsat, co znamená dospělost pro lidi s mentálním postižením. Obecně je dospělost možné rozlišit na biologickou a duševní (Černá, 2009, s. 172). V dalších odstavcích se budu zabývat dospělostí duševní, která je pro naše účely podstatná.

Charakteristikami dospělosti můžou být ukončení školní docházky, získání zaměstnání, odchod od rodičů a založení vlastní rodiny, dosažení zletilosti, trestní odpovědnost (Černá, 2009, s. 173).

Vágnerová (2004, s. 183) definuje dospělost jako „období svobody rozhodování spojené s odpovědností za svá rozhodnutí a schopnosti získat a plnit příslušné role.“ Dospělý člověk s postižením prokáže svou zralost tím, že do své identity zahrne právě i své postižení, a počítá s omezeními, které mu toto postižení přináší. Ne vždy je však člověk s postižením schopen zvládnout všechny požadavky, které na něj dospělost klade. Dospělost člověku přináší tři základní role: profesní, partnerskou a rodičovskou.

Podle Pörtner (2009, s. 27) je znakem dospělosti skutečnost, že člověk se může samostatně rozhodovat a okolí jej bere vážně. Pokud se člověku upře právo samostatně se rozhodovat nebo se významně omezí, začne buď vzdorovat, nebo upadne do apatie.

Sami lidé s mentálním postižením chápou svou dospělost různě. Někteří vidí dospělost jako samostatnost. Pro jinou skupinu je hlavním znakem dospělosti získání práce. Další skupina vidí dospělost jako možnost svobodné volby a pro poslední skupinu je prostě dospělost vymezena věkem (Lečbých, 2008, s. 84 - 85).

1.5 Komunikace a vedení rozhovoru s osobami s mentálním postižením

Vzhledem k tomu, že v experimentální části používám metodu polostrukturovaného rozhovoru s lidmi s mentálním postižením, chtěla bych v této kapitole nasníti, jaká jsou specifika komunikace s lidmi s mentálním postižením.

Lidé s mentálním postižením mají potíže s porozuměním a také sníženou schopnost adekvátního verbálního vyjadřování (Vágnerová, 2004, s. 307).

Při komunikaci s osobami s mentálním postižením je třeba dodržovat určité zásady. Podle Hruškové (2005, s. 15) by se měly používat krátké věty bez cizích slov a abstraktních pojmů. Otázkami je třeba si pak ověřit, zda člověk s postižením správně pochopil. Nutný je individuální přístup, tzn. hledat způsob komunikace s konkrétním člověkem.

Mentální postižení se mimo jiné projevuje v nedostatečné nebo snížené schopnosti myslet v abstraktních pojmech a orientovat se v sociálních situacích. Tyto skutečnosti je nutno respektovat při komunikaci. Měly by se dodržovat následující zásady:

- pomalejší tempo
- kratší rozhovory
- dávat okamžitou zpětnou vazbu
- vyjadřovat se jasně, srozumitelně, jednoduše
- vyhýbat se využívání cizích slov, abstraktních výrazů, zkratek
- ověřovat si, zda nám člověk rozumí
- poskytnout dostatečný čas na odpověď
- nedávat sugestivní otázky (Bendová, Zikl 2011, s. 17)

Podle Valenty (2013, s. 67) je dobré se na počátku rozhovoru naladit na mentální úroveň člověka, se kterým hovoříme, a přizpůsobíme mu slovní zásobu i úroveň dotazů. Klademe krátké a jednoduché otázky. Často podáváme pozitivní zpětnou vazbu.

Imrychová (2010) ve své bakalářské práci věnované dotazování osob s mentálním postižením a dospěla k závěrům, že lidé s mentálním postižením jsou schopni odpovídat na dotazy ohledně své práce a jsou schopni formulovat odpovědi na dotazy ohledně komparace i aspirace do budoucna.

1.6 Sociální práce s osobami s mentálním postižením

Hrušková (in Matoušek 2005, s. 112) vidí jako hlavní cíl práce s osobami s mentálním postižením co nejvíce přiblížit jejich život životu lidí bez postižení. Stejní autoři uvádějí, výsledky auditu českých ústavních zařízení pro lidi s MP, který prokázal, že potřeby klientů s lehkým mentálním postižením „jsou uspokojovány v míře, která je přísná“ a klienty zbavuje možnosti se uplatnit.

Podpora uživatelům sociálních služeb by měla být poskytována pouze v oblastech, které klient sám nezvládá. Tam, kde si umí poradit, by měl mít dostatečný prostor pro své uplatnění. Služby mají v co největší míře pomoci uživateli, aby si svůj

život mohl řídit sám. Cílem je pak zmenšování míry podpory, aby si stále více věcí dělal pro sebe sám klient. Zároveň však nesmíme upřít člověku s postižením právo na to říci, že se zlepšovat nechce. U dospělých lidí s mentálním postižením nutno zdůraznit, že by se s nimi mělo jednat jako s dospělými. Znamená to respektovat jejich soukromí, chápat je jako partnery, brát vážně jejich rozhodnutí. (Hrušková in Matoušek 2005, s. 112 - 115)

Cílem podpory by tedy mělo být, aby se člověk s mentálním postižením stal plnohodnotnou součástí společnosti a žil co nejběžnějším způsobem života (Valenta, Müller, 2013, s 205).

Podle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách jsou možnosti bydlení osob s mentálním postižením následující. Pokud bydlí člověk s mentálním postižením ve svém bytě, může využívat terénních služeb, a to: asistenční službu, pečovatelskou službu, službu podpora samostatného bydlení. Z pobytových služeb zákon nabízí domov pro osoby se zdravotním postižením, domov se zvláštním režimem a chráněné bydlení.

Ač oblast práce nespadá pod sociální služby, jen na doplnění uvádím, že člověk s mentálním postižením se může uplatnit jak na volném trhu práce, tak také využít chráněného pracovního místa, to vše dle zákona č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti.

2 Potřeba seberealizace

V této kapitole vysvětlím nejprve pojem potřeby, dále se budu věnovat pojmu seberealizace a také možnostem seberealizace osob s mentálním postižením.

2.1 Potřeby

V této kapitole se budu stručně věnovat potřebám osob s mentálním postižením. Popíši potřeby obecně a podrobněji se pak budu věnovat tzv. vyšším potřebám.

Pojem potřeba může být dle Nakonečného definován jako určitý nedostatek, a to v rovině biologické či sociální. Je to puzení k aktivitě zaměřené na dosažení určitého cíle (Nakonečný 2009, s. 249).

Maslow (dle Drapely 2011, s. 139 – 141) rozdělil potřeby na fyziologické, potřeby bezpečí, potřeby náležitosti a lásky, potřeby úcty, potřeba sebeaktualizace

Maslow zavedl také pojem metapotřeby, které jsou něčím vyšším než pouhé fyziologické a sociální potřeby. Patří sem potřeba sebeaktualizace čili sebeuskutečnění, vyjadřující touhu člověka po dokonalosti a osobním růstu. Metapotřeby souvisejí s životními hodnotami a také s morálně volnými vlastnostmi. V této souvislosti Maslow také rozlišuje dva rozdílné vzorce uspokojování. Základní potřeby (fyziologická a sociální) uspokojuje člověk redukcí, např. redukce žízně napitím. Naopak vyšší potřeby se stávají fakticky neuspokojitelnými a jejich motivační vliv je trvalý – toto je charakteristické pro zájmy (Nakonečný 2009, s. 249 – 250).

Lidé s postižením mají stejné potřeby jako ostatní lidé. Funkční či orgánová vada však může způsobit, že jedinec nemůže určitou svou potřebu naplnit obvyklým způsobem. V tomto smyslu nemají lidé s postižením žádné speciální potřeby ve srovnání s většinovou populací, ale potřebují v menší či větší míře podporu při uspokojování běžných lidských potřeb (Novosád, 2000, s. 23 – 24).

Potřeby člověka s mentálním postižením, ač se neliší od potřeb ostatních lidí, mohou být různým způsobem modifikovány v závislosti na hloubce postižení a na aktuálním psychickém i somatickém stavu. K psychologickým patří např. potřeba stimulace, potřeba učení, potřeba citové jistoty a bezpečí, potřeba seberealizace a potřeba životní perspektivy (Vágnerová, 2004, s. 295 – 296).

2.2 Pojem seberealizace

Pro účely této práce budu pojem seberealizace používat v širším pojetí než je pojetí Maslovovo, který seberealizaci či sebeaktualizaci definuje jako tendenci individua „být tím, kým může být“, tedy tendenci člověka rozvíjet svůj (duševní) potenciál (Nakonečný 2009, s. 401).

Novosád definuje seberealizaci jako „rozvíjení a soustavné využívání schopností a nadání individua, tedy uplatnění přirozených i utvářených dispozic jedince k určité činnosti, k určité práci či profesně sociální aktivitě.“ (Novosád 2002, s. 93).

Autoři Psychologického slovníku charakterizují seberealizaci jako „naplnění, rozvoj, plné využívání schopností a vloh člověka“ (Hartl, Hartlová, 2000, s. 525).

Vágnerová uvádí, že důležitou součástí seberealizace jsou i role, které lze získat v rodině (manželský partner, rodič). (Vágnerová 2004, s. 591).

Seberealizace může být také charakterizována jako stav, kdy osoba zná sebe samu, své silné a slabé stránky a těchto znalostí výhodně využívá, tedy jedná na základě znalostí svých silných a slabých stránek a dokáže počítat se svými omezeními. (Wehmeyer, Schwartz 1977 dle Lečbycha 2008 s. 34)

Jiná definice uvádí, že seberealizace je snaha subjektu „být tím, za koho se považuje.“ Znamená to, že jedinec realizuje svůj vlastní potenciál a výsledkem pak je nalezení uspokojení z vykonávání určité činnosti, uplatnění vlastních schopností, znalostí a dovedností (Palán 2002, s. 190).

Sebeaktualizace je charakterizována přijetím a vyjádřením „vnitřního jádra osobnosti“, tj. aktualizace latentních kapacit a předpokládá minimální přítomnost nemoci, neurózy apod. Jak jsem se zmiňovala již výše, toto pojetí seberealizace je pro účely této práce příliš úzké a podle tohoto pojetí by lidé s mentálním postižením seberealizace schopni nebyli, protože by nebyl splněn předpoklad minimální přítomnosti nemoci, neurózy či jiného mentálního znevýhodnění, ani by neodpovídali charakteristice sebeaktualizovaných jedinců, jak o nich ve svém díle Maslow pojednává (Maslow 2014, s. 93).

2.3 Seberealizace lidí s mentálním postižením

Brožová ve své bakalářské práci zjišťovala, co si většinová společnost myslí o možnosti seberealizace osob s mentálním postižením. Většina dotazovaných (85 %) uvedla, že jakousi šanci na seberealizaci lidé s mentálním postižením mají, i když v různé míře. 4 % dotazovaných si naopak myslí, že lidé s mentálním postižením nemají vůbec žádnou šanci na seberealizaci. Autorka dospěla k závěru, že společnost je spíše příznivě nakloněna k vytváření podmínek pro seberealizaci osob s mentálním postižením (Brožová 2012, s. 35 – 36).

Potřeba seberealizace u lidí s mentálním postižením je limitována jejich primárním postižením a také prostředím. Aby mohl jedinec s mentálním postižením tuto potřebu alespoň částečně naplnit, potřebuje celoživotní vedení a podporu, zejména v soběstačnosti. Je třeba zajistit, aby v dospělosti nedošlo ke ztrátě získaných dovedností a návyků (Černá 2009, s. 187).

2.4 Práce jako seberealizace

Mnoho autorů uvádí práci jako prostředek seberealizace člověka, nejinak je tomu u lidí s mentálním postižením.

Každý člověk si musí ve společnosti najít svoje místo, svoji přiměřenou roli ve společnosti, aby se stal „někým“, aby došel svého naplnění. Práce (povolání) je tedy hlavním místem seberealizace ve vztahu ke společnosti. Práce umožňuje zajišťuje nejen finanční prostředky pro život, ale také společenský status. (Fuger, 2003, s. 50).

Práce dává člověku s mentálním postižením denní řád, stimuluje jej a rozvíjí a udržuje jeho kompetence. Může pro něj znamenat naplnění a dávat jeho životu smysl (Vágnerová, 2004, s. 312).

Nvosád (2002, s. 92) uvádí, že důležitým atributem člověka je být činný. Práce jako soubor cílevědomých pohybů je procesem sebeurčování a seberealizace. Proces práce má dva základní významy, a to že zajišťuje přežití, a že se člověk prací uskutečňuje. Práce vytváří hodnoty významné pro jedince i společnost. Je předpokladem seberealizace.

Z hlediska přínosu pro člověka má práce tento význam:
existenční a materiální

rozvojový a tvořivý
kooperační a socializační
estetický a kulturní
relaxační

Seberealizace na trhu práce je pro člověka s postižením obtížnější, než pro většinovou populaci. Úspěšnost pak závisí na podchycení a rozvinutí těch vloh, které nejsou ovlivněny defektem nebo nemocí. U lidí s mentálním postižením je možno využít např. jejich manuální zručnosti nebo estetického citění (Novosád 2000, s. 33).

Pipeková (2006 s. 102) uvádí, že práce je jednou ze základních lidských potřeb. Stejně jako u většinové populace, i u lidí s mentálním postižením slouží práce nejen k ekonomickému zabezpečení, k vytvoření sociálního statutu, ale také k seberealizaci. Práce je významným znakem dospělosti. Přispívá také k větší soběstačnosti a umožňuje vést více či méně nezávislý život (samostatně nebo v chráněných bytech). Práce by také měla přinášet uspokojení z toho, že jsem užiteční společnosti. Práce může být i prostředkem rehabilitace, rozvoje osobnosti a začleňování člověka s postižením.

Šiška (1999, s. 49) uvádí, že práce ovlivňuje sebeurčení člověka a jeho seberealizaci. Pozitivně také ovlivňuje postoje společnosti ke zdravotně postiženým a také vysvobozuje ze závislosti na podpůrných službách a péči okolí.

Práci jako zdroj osobního uspokojení pro lidi s mentálním postižením uvádí také Castles (1996, s 113).

2.4.1 Vzdělávání dospělých osob s mentální postižením

Tuto kapitolu jsem zařadila s ohledem na poznatky uvedené výše. Mnoho autorů uvádí důležitost práce pro seberealizaci člověka. Celoživotní vzdělávání se pak jeví jako nezbytné pro udržení si či nabytí nových dovedností nezbytných k získání či udržení práce.

Vzdělávání dospělých s mentálním postižením může být realizováno jako získávání pracovních zkušeností, a to jak na trhu práce, tak v domácím (rodinném) prostředí nebo v obci (Černá, 2009, s. 185).

Člověk s mentálním postižením potřebuje celoživotní vedení a podporu učení a vedení k soběstačnosti, pokud tomu tak není, nabyté dovednosti rychle ztrácí. Úkolem lidí, kteří pracují s jedinci s mentálním postižením, by mělo být pomoci jim objevit jejich schopnosti a vloh, pomoci jim rozvíjet se, osamostatnit se, konstruktivně

hospodařit s časem a začlenit se do komunity a mezilidských vztahů (Černá, 2009, s. 187).

Úkolem vzdělávání by mělo být také připravit mladé lidi na to, že je může čekat zklamání (např. nezaměstnanost), ale zároveň v nich nevyvolávat strach z této skutečnosti. Vzdělávání by mělo také pomoci lidem uplatnit se v životě jako takovém a působit jako prevence sociálního vyloučení (Černá, 2009, s. 196).

2.5 Partnerství a rodičovství jako seberealizace

Každý člověk má potřebu milovat a být milován. Také lidé s mentálním postižením hledají své naplnění v partnerském vztahu.

Jedním ze znaků dospělosti je to, že se mladý člověk emancipuje od rodiny, hledá partnera a zakládá novou rodinu. Pro mnoho rodičů dospělých lidí s mentálním postižením je těžké připustit, že i jejich potomek má sexualitu, touhu po blízkosti jiného člověka, touhu žít jako každý jiný „normální“ člověk. Osamělost a nedostatek kontaktů s vrstevníky může být pro člověka s mentálním postižením velký problém. Člověk s lehkým až středním mentálním postižením je schopen správně chápat roli muže a ženy, jejich vzájemný vztah, význam manželství a rodičovství (Pipeková 2006, s. 110 – 111).

Pro některé lidi je nejvyšším stupněm seberealizace právě mateřství či otcovství, mít dítě pro ně znamená ztotožnění „musím“ a „chci“ tedy povinnosti a radosti (Nakonečný, 2009, s. 250).

Rodičovství osob s mentálním postižením bylo dlouho opomíjenou otázkou jak u nás, tak ve světě. Výzkum na toto téma byl uskutečněn týmem autorů, kteří dospěli k závěru, že matky s lehkým postižením potřebují v mnoha oblastech péče o dítě střední a až velmi vysokou podporu, které se jim ovšem v mnoha oblastech nedostává. Matky mohou využívat sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi (SAS), a to v souladu se zákonem 108/2006 Sb. o sociálních službách. Studie také poukázala na to, že jsou sociální pracovníci málo vybaveni pro práci s matkami s mentálním postižením (Adamčíková a kol., 2015, s. 28 – 40).

Strnadová a Mužáková ve své stati poukazují na skutečnost, že téma rodičovství lidí s mentálním postižením není u nás téměř zpracováno a zkoumáno. Tuto otázku považují za vysoce aktuální úkol speciální pedagogiky. Ve svých závěrech označují

matky s mentálním postižením jako mnohonásobně znevýhodněné, přičemž právě mentální postižení je pro ně ve většině případů stigmatizující (Strnadová, Mužátková, 2010, s. 205 – 216).

Valenta a Miller (2007, s. 53) k tomu uvádějí, „že touha po dítěti osob s mentálním postižením bývá velice často romantická, bez uvědomění si obtíží a zodpovědností, které s rodičovstvím souvisí.“

2.6 Zájmy a záliby jako seberealizace

Psychologie rozlišuje mezi zájmy a zálibami. Zájem je definován jako „činnost, na kterou je člověk ochoten vynakládat čas, peníze, úsilí“ na druhé straně záliby jsou zaměřeny spíše na fyzickou činnost, která je tu prostředkem uspokojování (sporty, chovatelství apod.) (Nakonečný, 2009, s. 250 - 251).

Volný čas umožňuje člověku věnovat se dobrovolným aktivitám, které jej baví a naplňují. V současné době se lidé z většinové společnosti obvykle potýkají s nedostatkem volného času. U lidí s mentálním postižením může být naopak problémem volný čas naplnit. Pokud se to však podaří, mohou být volnočasové aktivity či koníčky pro tyto lidi také zdrojem seberealizace.

Volnočasové aktivity se mohou stát prostředkem učení, mohou přinášet posílení sebevědomí, příležitost ke kreativnímu vyjádření, možnost navázat nové vztahy a mohou tak být prevencí sociální izolace. Jejich dalším přínosem jsou možnost odreagování, pocit příslušnosti, uvolnění, zdokonalování se v sociálních dovednostech apod. (Pueschel, 1997, s. 106).

2.7 Životní perspektiva osob s mentálním postižením

V odborné literatuře jsem našla jen velmi málo informací týkající se tohoto tématu.

Vágnerová uvádí, že potřeba životní perspektivy u lidí s mentálním postižením a její naplňování je závislá na míře postižení jedince. Lidé s mentálním postižením většinou hůře chápou pojem času, tedy se většinou nedívají do budoucna a žijí spíše přítomnost. Nedělají si do budoucna žádné plány a ani nemají žádné představy o svém budoucím životě (Vágnerová (2004, s. 296).

Jedinci s mentálním postižením mohou mít někdy nerealistická očekávání ohledně svého budoucího uplatnění (Černá, 2009, s. 173).

Hrubanová ve své práci, ve které zjišťovala jak se lidé s lehkým až středním mentálním postižením cítí autonomní a respektováni uvádí, že respondenti s mentálním postižením přemýšlejí o své budoucnosti a mají své konkrétní plány a sny. Všichni respondenti se shodli na tom, že by v budoucnu chtěli bydlet samostatně, ať už sami nebo s partnerem. Jedna respondentka také zmínila touhu mít se svým partnerem dítě. Všichni respondenti jsou si také vědomi, že jejich vize se mohou naplnit s menší či větší podporou jejich okolí (Hrubanová, 2017).

3 Cíl a metodika práce

V této části práce uvedu cíl práce a popíši metodu výzkumu, výběr vzorku a analýzu dat. Jedna kapitola bude věnována také etické stránce výzkumu a popisu výzkumného souboru.

3.1 Cíl práce

Cílem této bakalářské práce je zjistit, zda lidé s mentálním postižením mají potřebu seberealizace, jak ji uspokojují, a jaké mají představy o své budoucnosti. Metodou práce byl polostrukturovaný rozhovor s respondenty s mentálním postižením

Mé dotazy se týkaly toho, co je pro respondenty v jejich životě důležité, bez čeho by si život nedovedli představit, co jejich život výrazně obohacuje. Také jsem se ptala na to, jak si představují svoji ideální budoucnost, a jak mohou tyto svoje představy uskutečnit.

3.2 Metoda výzkumu

V této kapitole popíši metodiku výzkumu. Nejprve uvedu informace o kvalitativním výzkumu, o metodě výběru vzorku a o technice sběru dat. Také popíši, jak jsem data analyzovala. Závěrečná část je pak věnována etické stránce výzkumu a popisu výzkumného souboru.

3.2.1 Kvalitativní výzkum

Tato kapitola je převzata s mé absolventské práce, ve které jsem také používala metodu kvalitativního výzkumu.

Pro svůj výzkum jsem zvolila kvalitativní metodu. Výzkumník si na začátku takového výzkumu zvolí téma a určí základní výzkumné otázky. Tyto otázky může modifikovat i během sběru dat a analýzy (Hendl 2005, s. 50). Dle Dismana (2011, s. 286) je cílem kvalitativního výzkumu vytváření nových hypotéz, nového porozumění a nové teorie. Kvalitativní výzkum používá induktivní logiku.

Kvalitativní výzkum je „nenumericke šetření a interpretace sociální reality“ (Disman 2001, s. 285). Je používán v sociálních vědách rovnocenně s výzkumem kvantitativním. Jeho výhodou je určitá pružnost a flexibilita, kdy výzkumník v jeho průběhu může modifikovat zvolený výzkumný plán. Výzkumník vyhledává a analyzuje všechny informace, které mohou přispět k zodpovězení výzkumné otázky. Výzkumník pracuje přímo v terénu. Pracuje s indukci a výstupem jeho práce je nová hypotéza (Hendl 2004, s. 49 – 51).

Kvalitativní výzkum získává většinou velké množství informací od malého množství jedinců. Jeho výsledky se nedají zveřejňovat na celou populaci. Díky slabé standardizaci má kvalitativní výzkum nízkou reliabilitu, ale na druhé straně díky právě nízké standardizaci, volnější tvorbě otázek a odpovědí má vysokou validitu. O redukci dat rozhodují zkoumané osoby. Jak už jsem se zmínila, výzkumník získá velké množství dat, které pak musí zanalyzovat tak, aby v nich našel vše, co respondent považuje za relevantní. Kvalitativní výzkum nám tak pomáhá porozumět pozorované realitě (Disman 2000, s. 284 – 291).

Cílem mé práce bylo zjistit, jak osoby s mentálním postižením vnímají a naplňují potřebu seberealizace, a jaké mají představy o své budoucnosti. Chtěla jsem hlouběji porozumět této problematice, a proto jsem si vybrala kvalitativní výzkum. Měla jsem možnost pracovat s menším výzkumným vzorkem, což je vhodné právě pro kvalitativní výzkum. Vzhledem k tomu, že jsem pracovala se skupinou osob s mentálním postižením, záleželo mi na tom, abych měla okamžitou zpětnou vazbu od svých respondentů, abych si mohla ověřovat, zda porozuměli otázkám, popř. dotazování přizpůsobit jednotlivým respondentům. K tomu všemu jsem využila výše zmíněné výhody kvalitativního výzkumu.

3.2.2 Výběr vzorku

V této kapitole byly použity fragmenty s mé absolventské práce, kde jsem používala stejnou metodu výběru vzorku.

K výběru vzorku byla použita metoda účelového výběru, který je založen pouze na úsudku výzkumníka o tom, co by mělo být pozorováno, a o tom, co je možné pozorovat. Účelový výběr neumožňuje zobecnění výsledků zkoumání. Při jeho použití by měl výzkumník přesně definovat populaci, kterou jeho vzorek reprezentuje (Disman 2002, s. 112 - 113).

Pro výběr výzkumného vzorku jsem měla několik kritérií. V první řadě pro mě byla důležitá míra postižení respondentů. Metodou sběru dat je rozhovor na téma seberealizace a životní perspektivy, a tuto situaci jsem chtěla zmapovat právě u jedinců s menší mírou podpory. Názory této skupiny jsem zpracovávala i ve své absolventské práci, na kterou touto prací do určité míry navazuju.

Dalším mým kritériem bylo, aby mě respondenti znali a měli ke mně důvěru. Vybrala jsem si proto lidi z okruhu mých známých.

Chtěla jsem, aby byl vzorek co nejpestřejší, proto jsem vybrala jak muže, tak ženy, ve vzorku jsou zastoupeni 4 muži a 2 ženy. Vybrala jsem jeden partnerský pár, jednu respondentku, která má partnera, další respondenti partnera nemají.

Dalším kritériem bylo bydlení a využívání sociálních služeb, 5 respondentů využívá sociální služby, 1 ne. 4 respondenti bydlí v chráněném bydlení, z toho 3 v bytech s občasnou asistencí, 1 v bytě se stálou asistencí. 1 respondent bydlí v domově pro osoby se zdravotním postižením, 1 bydlí s rodiči.

Jedním s kritérií bylo také to, aby všichni respondenti pracovali nebo měli alespoň zkušenost z prací buď v chráněné dílně, nebo na volném trhu práce. V současné době 5 z nich pracuje, 1 má zkušenosti spíše z prací ve formě sousedské výpomoci, jinak je uživatelem služby pracovní terapie, v rámci které plete koše.

Nejprve jsem z okruhu svých známých vybrala ty, kteří odpovídali mírou postižení. Vzorek čítal 10 respondentů. Případné respondenty jsem vždy oslovila, vysvětlila jim, co bych od nich chtěla (rozhovor) a proč (výzkum), seznámila je s etickou stránkou výzkumu a zeptala se, jestli jsou ochotni se zúčastnit. Prvních 6 oslovených souhlasilo s rozhovorem, takže jsem další 4 již neoslovovala.

3.2.3 Sběr dat

Některé fragmenty této kapitoly jsou převzaty z mé absolventské práce.

Metodou sběru dat byl polostrukturovaný rozhovor neboli dle Hendla (2005, s. 174) rozhovor pomocí návodu. Návod k rozhovoru představuje seznam otázek, které je třeba v rozhovoru probrat.

Podle Dismana (2011, s. 298) je rozhovor jednou z metod kvalitativního výzkumu. Dalšími metodami jsou pozorování a analýza dokumentů. Kvalitativní rozhovor má podle Hendla (2005) tyto výhody: lze zjistit, zda respondent porozuměl

otázce, respondent může projevit své subjektivní názory a může navrhnout různé vztahy a souvislosti (Hendl 2005, s. 166).

Polostrukturovaný rozhovor je možno charakterizovat jako kompromis mezi nestrukturovaným a strukturovaným rozhovorem. Výzkumník má vytvořeny pouze oblasti otázek, které bude během rozhovoru klást. Dle toho, jak se pak bude rozhovor vyvíjet, může přidávat doplňující otázky, které pomohou jít více do hloubky a zkoumanému problému tak lépe porozumět (Miovský, 2006, s. 161).

Tuto metodu jsem si zvolila právě pro její flexibilitu. Bylo nutné otázky vždy přizpůsobit jednotlivým respondentům tak, aby správně pochopili význam. Tato metoda umožňuje klást také doplňující otázky, což jsem velmi ocenila. Umožnila mi také položit otázku jinak či vysvětlit, co je těmito slovy míněno. Moje vysvětlování bylo často delší než samotná odpověď respondenta

Dopředu jsem si připravila okruhy otázek, ty jsem pak modifikovala, vysvětlovala, a přizpůsobovala individualitám jednotlivých respondentů.

Rozhovory probíhaly v bezpečném prostředí u mě doma. Všichni respondenti toto prostředí znají a je pro ně příjemné. Vždy bylo zajištěno soukromí, buď jsme byli v bytě sami, nebo alespoň v pokoji za zavřenými dveřmi. Na počátku rozhovoru jsem zopakovala a znovu vysvětlila, o čem budeme mluvit a vysvětlila, jak bude zajištěna jejich anonymita. Také jsem respondenty poprosila o podepsání souhlasu se záznamem a následným zpracováním získaných dat. Ohledně anonymity rozhovoru jsem se s respondenty dohodla tak, že nebudu uvádět jejich jména, ale jména vymyšlená, a zároveň budou označeni čísly. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon. Při rozhovorech jsem se snažila dodržovat zásady komunikace s osobami s mentálním postižením, jak popisuje kapitola 1.5.

Okruhy otázek jsem měla připraveny předem. Vlastní otázky jsem pak modifikovala podle aktuální potřeby respondenta. Když jsem si nebyla jista respondentovou odpovědí, zeptala jsem se na stejnou věc jinou otázkou v průběhu rozhovoru znovu.

Respondenti často odbočovali od témat, vkládali do odpovědí své aktuální problémy či zážitky, se kterými se chtěli podělit. Snažila jsem se je nechat spíše hovořit i mimo téma, než je násilně k tématu vracet, protože se takto cítili lépe. Na některá témata bylo třeba zareagovat, a to zvláště vzhledem ke specifické skupině respondentů. Bylo třeba vyjádřit respondentům účast, porozumění, někdy i jiný úhel pohledu na věc.

Při rozhovorech panovala neformální atmosféra, kterou jsem nechtěla narušovat zapisováním poznámek, takže jsem si během rozhovorů ani bezprostředně po nich nic nezapisovala.

Co se týče okruhu otázek, témata jsem již zmínila v kapitole. Cíl práce. U každého respondenta jsem se za použití otevřených krátkých otázek ptala tak, abych zjistila odpovědi v následujících okruzích:

- Co je pro něj v životě důležité, bez čeho si svůj život nedovedou představit
- Jaký význam má pro něj práce
- Jaký význam mají pro něj aktivity ve volném čase, koníčky
- Jaký význam pro něj mají partnerské vztahy, ať už nějaký prožívají či ne, a případná budoucí rodina, děti
- Jaký význam pro ně má víra
- Jak si představují svoji budoucnost,

3.2.4 Analýza dat

V této kapitole popíši, jak jsem získaná data analyzovala. Vysvětlím pojmy transkripce a kódování.

3.2.4.1 Transkripce

Audiozáznam rozhovorů jsem většinou ihned po ukončení rozhovoru převedla do textové podoby, a zároveň s tím jsem provedla redukci tak, že jsme vynechala ty části rozhovorů, které se netýkaly daného tématu. Zaznamenala jsem si také do poznámky pod rozhovor případné výsledky pozorování respondenta v průběhu rozhovoru. Jak jsem se zmínila v předchozí kapitole, nechala jsem dost často respondenty mluvit i na jiná témata. Získala jsem dlouhé záznamy rozhovorů, u nichž byla redukce dost složitá. I přesto, že jsem mnohé z rozhovorů nepoužila, získala jsem znalosti o širším kontextu života respondenta.

3.2.4.2 Kódování

Některé fragmenty této kapitoly jsou převzaty z mé absolventské práce.

K analýze jsem pak použila metodu otevřeného kódování. Barevnými kódy jsem označovala jednotlivé typy informací, a tak vznikaly logické celky, tzv. kategorie. (Disman 2014, s. 284 - 321).

Nejprve jsem tedy přepsaný text procházela a barevně označovala odpovědi, které většinou korespondovaly s jednotlivými okruhy otázek. V textovém editoru jsem některé odpovědi opatřovala vlastními poznámkami. Objevovaly se však i další nové okruhy, o nichž respondenti hovořili. Ty jsem potom označovala dalšími barvami a nakonec je sloučila do vyšších kategorií, kterým jsem přiřadila názvy. Tímto způsobem jsem dospěla k následujícím kategoriím:

- práce jako seberealizace, která je ještě rozdělena na 6 podkategorií (práce jako něco, co člověka baví, práce jako učení se novým věcem, práce jako setkávání se s jinými lidmi, práce jako osamostatňování, práce jako vyplnění volného času, práce jako naplnění potřeby uznání)
- zájmy a záliby jako seberealizace
- důležitost víry a spirituality
- vize budoucnosti, která je ještě rozdělena na 3 podkategorie (změna bydlení, partnerství a rodina, budoucnost v práci)
- možnosti realizace představ o budoucnosti

3.3 Etická stránka výzkumu

Na důležitost etické stránky výzkumu poukazuje Hendl (2014, s. 157 – 158). Poukazuje především na anonymitu, svobodu odmítnutí (možnost v průběhu výzkumu nepokračovat), informovaný souhlas nebo emoční bezpečí.

V rámci zachování anonymity, neuvádím město, ve kterém respondenti žijí, pokud označují nějaká místa, uvádím jen počáteční písmeno, stejně tak u jmen osob, o kterých se zmiňují (pokud to nejsou jména změněná). Neuvádím ani přesný název zařízení, ve kterém někteří z respondentů žijí. Respondenty jsem označila čísly a změněnými jmény.

Na počátku rozhovoru byli respondenti seznámeni s účelem výzkumu a zároveň poučeni o anonymitě. Seznámila jsem je s informovaným souhlasem, který poté podepsali. Emoční bezpečnost respondentů jsem zajistila tak, že rozhovor probíhal v bezpečném prostředí u mě doma, kde to všichni znají, a kam se na návštěvu těšili. Bylo zajištěno soukromí tím, že v té době doma nikdo jiný nebyl, nebo rozhovory probíhaly za zavřenými dveřmi pokoje. Respondentům jsem během rozhovoru poskytovala emoční podporu a vyjadřovala účast, pokud mluvili o nějakém pro ně citlivém tématu.

3.4 Popis výzkumného souboru

Účastníci výzkumu jsou osoby s lehkým až středně těžkým mentálním postižením. S některými respondenty se znám díky svým volnočasovým aktivitám v hnutí Víra a světlo, s jinými ze sociální služby chráněného bydlení, kde jsem několik let pracovala jako osobní asistentka. Dva z respondentů se mnou vedli rozhovor pro můj výzkum v rámci absolventské práce, s ostatními jsem vedla rozhovor poprvé.

3.4.1 Respondent 1: Vít

Věk: 42

Rodina, příbuzní: nemá

Práce: pracovně – terapeutická dílna v rámci domova pro osoby se zdravotním postižením (DOZP), práce v komunitě obce

Bydlení: domov pro osoby se zdravotním postižením (DOZP)

Partnerský vztah: nemá

Víta znám již od jeho dětství, seznámili jsme se v jedné ze zvláštních škol internátních, kde pobýval, když mu bylo asi 10 let. Od doby našeho seznámení jsem jej navštěvovala v zařízeních, kde pobýval. Když dosáhl 18 let, začal jezdit i on ke mně na návštěvu, což pokračuje dodnes.

Od svých asi 8 let žije mimo rodinu, ze které byl odebrán. Nejprve prošel tehdy zvláštními školami internátními, později zakotvil v ústavu sociální péče, kde žije dosud. Nyní domov pro osoby se zdravotním postižením se nachází na vesnici dost daleko od nějakého většího města.

V rámci pracovní terapie pracuje v košíkárně patřící do nyní transformovaného domova pro osoby se zdravotním postižením. Již delší dobu se chce někam posunout, bydlet samostatněji, pracovat. Možnosti v místě jsou však dost omezené. Navázal vztah s jednou místní rodinou, kam chodí na víkendy a pomáhá s různými zednickými pracemi, za dostává finanční odměnu. Situace je složitá v tom, že na jedné straně chce odejít z domova, na druhé straně nechce opustit lokalitu, kde je již zakořeněn.

3.4.2 Respondent 2: Matouš

Věk: 45

Rodina, příbuzní: otec, matka, sestra

Práce: distribuce tisku

Bydlení: v bytě spolu s rodiči

Partnerský vztah: nemá

Matouše znám z Víry a světla. Nevyužívá žádnou sociální službu. Žije v bytě s rodiči. Doposud buď nepracoval, nebo střídavě využíval různé sociální služby poskytující pracovní terapii. Od ledna letošního roku pracuje na DPP jako distributor tisku (rozdává noviny Metro).

3.4.3 Respondent 3: Damián

Věk: 42

Rodina, příbuzní: matka

Práce: chráněná dílna – práce se dřevem

Bydlení: chráněné bydlení – byt s občasnou asistencí

Partnerský vztah: ano

Damiána znám z Víry a světla a asi 2 roky jsem s ním pracovala také jako osobní asistentka. Žije v chráněném bydlení v bytě s občasnou asistencí e 2 spolubydlícími. Z rodiny má už jen maminku, se kterou má dobré vztahy, často ji navštěvuje. Jinak žádnou další blízkou rodinu nemá. Má přítelkyni Karlu, se kterou plánuje společnou budoucnost. Pracuje v dílně na chráněném pracovním místě, kde vyrábí hračky a jiné výrobky ze dřeva.

3.4.4 Respondentka 4: Karla

Věk: 31

Rodina, příbuzní: otec, matka, bratr

Práce: chráněná dílna – práce se dřevem

Bydlení: chráněné bydlení – byt s občasnou asistencí

Partnerský vztah: ano

Karlu znám také z Víry a světla, a stejně jako u Damiána, i u ní jsem pracovala asi 2 roky jako osobní asistentka. Karla žije také v chráněném bydlení v bytě s občasnou asistencí s 1 spolubydlící. Pracuje v dílně na chráněném pracovním místě, kde vyrábí výrobky ze dřeva.

3.4.5 Respondentka 5: Pavla

Věk: 42

Práce: pokojská v penzionu

Bydlení: chráněné bydlení – byt s občasnou asistencí

Partnerský vztah: ano

Pavlu znám z chráněného bydlení, kde jsem s ní asi 4 roky pracovala jako osobní asistentka. Žije v bytě s občasnou asistencí s 1 spolubydlící.

Má matku a bratra s rodinou, se kterými udržuje dobré vztahy. Pracuje u společnosti, která provozuje divadlo, v němž vystupují i osoby s mentálním postižením. Zároveň tato společnost provozuje penzion v Jeseníkách, kde Pavla pracuje. Její režim vypadá tak, že část měsíce je v penzionu, část v chráněném bydlení a chodí do práce k vedoucí této společnosti, kde pomáhá s úklidem či administrativou. Vzhledem k tomu, že příliš nevyužívá službu chráněného bydlení, rozhodlo se, že postoupí dál ve svém osamostatňování a společně s asistenty a matkou si bude hledat obecní byt.

3.4.6 Respondent 6: Mojmír

Věk: 36

Práce: nyní nemá - hledá

Bydlení: chráněné bydlení – byt se stálou asistencí

Partnerský vztah: ne

Mojmír žije v chráněném bydlení v bytě se stálou asistencí. Znáím jej necelých 5 let, seznámila jsem se s ním při práci v tomto chráněném bydlení. Jako osobní asistentka jsem s ním nikdy nepracovala. Naše vztahy jsou však blízké vzhledem k tomu, že jsem se asi před 3 lety stala jeho křestní kmotrou. Přesto tohoto respondenta znám asi nejméně.

Mojmír má za sebou těžkou minulost. Vyrůstal bez rodičů v dětském domově. Po vyučení přišel do většího města, kde bydlel na ubytovně a pracoval v chráněné dílně.

Zde si ho vyhlédla skupina osob, kteří jej vylákali bydlet k nim do zahradní chatky, kde jej drželi proti jeho vůli a finančně zneužívali několik let. Když se odtud dostal, byl velmi zadlužený.

Pomohli mu v chráněném bydlení jak s oddlužením, tak hlavně s návratem do normálního života. Nyní několik let pracovat na chráněném pracovním místě. Z posledního zaměstnání odešel ve zkušební době pro podezření z odcizení nějakých drobných věcí. Nyní hledá novou práci

4 Výsledky

V této části uvedu výsledky, ke kterým jsem dospěla analýzou získaných dat. Jednotlivé kapitoly jsem uspořádala podle kategorií, které jsem identifikovala při analýze získaných dat.

4.1 Pojem seberealizace

Rozhovor jsem vždy začínala otázkou, co je to seberealizace. Žádný z respondentů tento pojem neznal. Bylo třeba otázku vysvětlit např. slovy, že je to „to, co je pro vás v životě důležité nebo bez čeho si život nedokážete představit“

4.2 Práce jako seberealizace

Všichni respondenti uváděli v první řadě důležitost práce pro jejich život. Práce je pro ně důležitá z několika hledisek: jako výdělečná činnost, jako příležitost setkávat se s novými lidmi, jako příležitost naučit se novým věcem, jako něco, co člověka baví, nebo jako příležitost najít si nového partnera.

4.2.1 Práce, jako něco, co člověka baví

Pro respondenta 1 je práce důležitá hlavně proto, že dělá, co ho baví: Níže uvádím celou část rozhovoru na toto téma:

„Co je pro tebe důležité, proč vlastně chodíš pracovat k Jirkovi?“

- Baví mě to.

A kdybys tam nechodil? Kdybys to ztratil?

- Tak by mě to hodně mrzelo.

Hodně by tě to mrzelo? A co tam u toho Jirky děláš? Co tě tam baví nejvíc?

- Když třeba bourám, pak třeba natahuju lepidlo, a maluju, rád maluju, malování mě baví.

A baví tě, i když děláš třeba něco, co už umíš?

- Baví mě to, když to umím čím dál líp.“

Z tohoto úryvku je vidět, že se jak moc je pro respondenta práce důležitá vzhledem k jeho vlastní seberealizaci, učení se novým věcem, ale i zlepšování se v tom, co už umí.

O práci, která člověka baví, mluví i respondent 2, 3, 4 a 6.

Např. respondent 6, by chodil do práce, i kdyby si nepotřeboval vydělávat peníze: „*No, podívej se, třeba do té práce bych šel z toho důvodu, ta práce, že by mě bavila.*“

I pro respondenta 3 práce znamená, dělat, co jej baví, je pro něj seberealizací. Na otázku, proč pracuje, odpověděl:

„*Abych si vydělal, a i mě to baví. Pracuji se dřevem, baví mě vyrábět výrobky. Šéf mi ani nemusí pomáhat, jsem samostatný, už jsem odborník.*“

Také se cítí být v práci dobrý, ohodnocuje se jako odborník.

I respondentku 4 práce baví, na stejnou otázku jako respondent 3 odpověděla: „*Obojí, peníze i mě to baví a taky akce, prodejní i jiné tam v O, pozveme lidi a máme akci.*“

4.2.2 Práce jako učení se novým věcem – získávání nových dovedností

Jak jsem se již zmínila v úvodu této kapitoly, někteří respondenti uváděli, že je pro ně práce důležitá k získávání nových dovedností – učení se novým věcem.

O učení se novým věcem se respondent 1 zmiňuje i v následující odpovědi:

„*Baví mě v košíkárně, plíst košíky. Učím se pořád něco nového. Tvary no, hranaty se teďka učím. Ještě mě baví sekání dřeva.*“

V jiné odpovědi respondent 1 říká: „*Jsem rád, když se něco nového naučím, potěší mě, když mi to pak jde.*“

4.2.3 Práce jako setkávání se s novými lidmi, příležitost najít si partnera

Respondenta 6 práce také baví a za přidanou hodnotu považuje také to, že se může seznámit s novými lidmi: „*Vyhodili mě z práce, dva dny jsem se z toho vzpamatovával. Kdybych měl dostatek peněz, tak bych chodil dál do práce, protože mě to baví, nechcu jenom sedět doma. No, podívej se, třeba do té práce bych šel z toho*

důvodu, ta práce, že by mě bavila, co bych tam třeba montoval, plus, že bych se tam seznámil s lidma“

Respondentka 4 je také ráda, že jí práce dává příležitost setkávat se s novými lidmi: *„Mě to baví a taky akce, prodejní i jiné tam v O, pozveme lidi a máme akci.“*

Respondent 1 vidí také práci jako příležitost setkávat se s lidmi: *„No, mám co dělat, přijdu mezi lidi.“*

Pro respondentku 5 je práce důležitá jako příležitost setkávat se se „svými“ lidmi:

„Já to mám kvůli těm lidem, su v pohodě, že s nima mám službu. A taky peníze, no, kdybych tu práci neměla, tak by to byl velkej problém, aji s penězma a vůbec. Su ráda, dokud to je, budu ráda, když to bude dál. Baví mě to, setkám se s lidma.“

Respondent 6 vidí také v práci příležitost najít si partnerku: *„Že bych se třeba seznámil s budoucí láskou, nikdy nevíš, s kým se můžeš seznámit, kdo si tě oblíbí, to ví náš Pán.“*

4.2.4 Práce jako prostředek osamostatňování

I pro respondenta 2 je práce důležitá pro vlastní seberealizaci, pro jeho samostatnost, je ochoten kvůli práci i velkého sebezáporu a práci na sobě. Uvádím na toto téma část rozhovoru:

„Je pro tebe práce, kterou teď děláš, důležitá?“

- No, je.

A kvůli čemu?“

-No, mám co dělat, přijdu mezi lidi. Vydělám si peníze. Cítím se samostatný. Musím si dávat pozor.

Musíš si dávat pozor, abys tam vydržel?“

- No, nemůžu být sprostěj.

Nemůžeš být sprostěj, aby tě tam nechali?“

-No, kdybych byl sprostěj, tak mi dají padáka.

A je to pro tebe těžký, to dodržet?“

-No je to.

Jo, je to? Ale zvládneš to, protože ti na té práci záleží?“

- No, záleží, no. Když někomu dám noviny, třeba patery, někdo se naštve a třeba to tak hodí, tak se musím ovládnout.

Fakt jsou ti lidi tak protivní?

- No, jsou, no. Minule jsem někomu dával a švih na mě s těma novinama. A já nic, musím být potichu.

No, to seš ale dobrej, že se tak ovládneš.

- Musím, to nemůžeš, to bych mohl dostat buď vyhazov, anebo důtku.

Z úryvku je patrné, že respondent je velmi motivovaný si práci udržet

4.2.5 Práce jako vyplnění volného času

Pro respondenta 2 je práce důležitá jako prostředek naplnění jinak volného času\.

„Když jsi byl doma, tak to bylo jaký?

- No blbý to bylo. Neměl jsem žádný peníze a neměl, co dělat. Akorát jsem chodil se psem.“

4.2.6 Práce jako naplnění potřeby uznání

Respondent 1 mluví nadšeně o své práci: *„No, on mě vždycky dá nějaký úkol a řekne mi vybourej mi třeba zeď nějakou třeba jako zem, a on přišel a měl sem to hotovy a pochválil mě.“* Je pro něj důležité uznání, pochvala za dobře vykonanou práci.

Respondent 2 má novou činnost na úřadu ombudsmana: Uznání je důležité i pro tohoto respondenta: *„Ještě budu chodit k ombudsmance. Vybralo mě SPMP. Budu muset něco vymyslet. Něco znám, něco neznám. Já jsem tam nechtěl jít, ale říkali, hlavu na to mám, nikoho jiného neoslovili. Ombudsmanka řekla, že je ráda, že mě zná. Říkala, my jsme tady všichni dobří.“*

Pro respondenta 1 je také důležitá právní stránka práce, jeho cílem je, pracovat na „skutečnou“ smlouvu (HPP), ne jenom jako brigádník. Důvodem může být také určitý společenský status: *„A nechcu chodit brigádně, chcu normální smlouvu. Být normálně zaměstnaný.“*

Závěrem lze shrnout, že práce jako seberealizace byla důležitá pro všechny respondenty. Pro některé samotná práce, která je baví, dává jim možnost využití jejich potenciálu a přináší jim pocit naplnění. Pro některé práce naplňuje i jiné potřeby jako např. potřebu setkávat se s lidmi nebo příležitost k hledání životního partnera.

4.3 Zájmy a záliby jako seberealizace

Pro uspokojení potřeby realizace je pro respondenty také důležité naplňování volného času a možnost věnovat se zájmům a zálibám.

Pro respondenta 1 je důležitá hudba: *„Hudba je pro mě moc důležitá, hudba léčí, říkájó. Když mě třeba není dobře nebo tak, tak si zahraju nebo nacvičím nějakou novou písničku, a su rád, když se mi to povede. Já su na to šikovný, tak mě to baví. Jezdit s kapelou a vystupovat různě.“* *„I zkoušky, když zkusíme něco nového, mě baví strašně moc. Mám teď novou aparaturu, sem si ušetřil, tak su rád.“*

Respondentka 4 mluví také o hudbě, v tomto případě ona sama není interpretkou, ale posluchačkou. Hudba ji naplňuje: *„To jdeme na Country fontánu do Řečovic, hrozně mě to baví – teď mě začala ta hudba bavit.“*

I pro respondenta 3 je důležitá hudba: *„Hudba je pro mě moc důležitá, dávám dohromady s HV hudební skupinu, teď to nějak stojí, ale je to můj sen, mít hudební skupinu. Jinak rád poslouchá country a chodím na festivaly.“*

Respondenta 6 zase velmi baví, jak sám říká, „technologie“, tj. práce s počítačem, tabletem, chytrým mobilem. *„To mě hrozně baví, na to já jsem dobrý. Teď mi volala maminka od E., a chce, abych ji zprovoznil mobil, že si koupila, to mě baví, to ji udělám. Dělal jsem to i asistentům, když jim L. koupila nový mobil, tak jsem jim to tam nastavil, co potřebovali. Asistentku M jsem naučil, jak může do telefonu mluvit a ono se to tam napíše, to musíš přes internet, já jsme tak psal dopis tomu K., to jsem pak nemusel psát, stačilo, že jsem to tam říkal, taky ti to můžu ukázat a naučit tě to.“* Tento zájem mu také přináší pocit uspokojení z toho, že je v něčem dobrý.

Respondenta 6 také baví poznávat nová místa: *„Ještě poznáváš s nima svět – Prahu nebo Ostravu nebo kláštery – to mě teda fakt baví, to se mi líbí, poznávat svět.“*

Někteří respondenti uvádějí jako důležitý pro jejich naplnění sport.

Respondent 2: *„Chodím na ten petanque, na tréninky nechodím, to je pořád dokola, ale zápasy mě baví.“*

Respondentka 4: *„Chodím na kuželky, udělám něco pro své zdraví. Chodím tam s D, je to pro nás důležité, jsme spolu, sportujeme, potkáme se s kamarády. Baví nás to.“*

Respondent 3 k tomu dodává ještě výlety: *„spolu na kuželky. A na výlety s mojí mamkou.“*

Někteří respondenti jsou členy divadelního spolku nebo alespoň navštěvují dramatický kroužek.

Respondentka 5: *„chodíme na dramaťák, ten nás moc baví, chodím s K, budeme mít teď dvě představení, předtím zkoušku, M taky se mnou bude hrát. O prázdninách zase festival. A potom ještě o prázdninách hrajeme.“* Anebo *„Jo, divadlo, to je pro mě skoro nejdůležitější, až po práci teda, ale to je vlastně spojený. Mám to ráda, že bavíme lidi, že je někdy rozesmějeme, a i někdy rozbřečím, to je zrovna když já dělám tu pohřební službu, tak jim tečou slzy. Taky se můžu cítit dobře, tleskají nám zdravý a nesmějí se, že jsme postižení, to mi tedy vadí, z toho mám aji strach, ale vždycky si je získáme, třeba i studenty nebo mladý děcka.“*

Respondent 6 se vyjadřuje takto: *„Jo dramaťák, to je dobrý, já jsem hrál divadlo už i v domově, to mi jde výborně, to mě baví, to jsem tam hrál rolí. Teď teprve zkouším, nemohl jsem tam teď moc chodit, jak jsem byl pořád nemocný, ani na tom vystoupení jsem nebyl. Ale teď se těším, že už taky budu někde vystupovat a že třeba i někoho pobavím, snad mi to půjde, no.“*

Respondentka 4: *„Chodím na ten dramaťák s Pavlou, no baví mě to, je to sranda, těším se, že budeme mít vystoupení, Budu mít trochu trému, ale zvládnou to, musím. Je tam s námi S, je s ním sranda.“*

To, jak je naplnění volného času důležité pro pocit naplněného života vyplývá i z rozhovoru s respondentem 2, který si stěžuje, že volný čas příliš naplněný nemá: *„Když nejsu v práci, chodím po městě.“* Na otázku, jestli ho to baví, říká: *„Baví, nebaví, ale su rád, mohl bych dělat něco lepšího, ale co mám dělat?“*

Respondent 3 už roky píše kroniku chráněného bydlení. Dle jeho slov, je to jeho životní dílo: *„A mám také kroniku, považuji ji za své životní dílo, chtěl bych ji dát do knižní podoby.“*

Závěrem lze konstatovat, že naplněný volný čas je důležitý pro všechny respondenty. Každý z nich má nějaký zájem nebo zálibu, které ho naplňují. V našem případě to jsou divadlo, hudba, technika a sport.

4.4 Seberealizace skrze víru a spiritualitu

Respondentů jsem se ptala také na otázky víry. O některých z nich vím, že jsou praktikující křesťané. Vzhledem ke specifikům skupiny osob s mentálním postižením nebylo jednoduché o tomto tématu mluvit vzhledem k jeho abstraktnosti. Respondenti

se většinou vyjadřovali spíše k praktickým otázkám jako je navštěvování kostela nebo křesťanského společenství.

Respondent 1 na tuto otázku odpověděl: „*Já už právě do kostela nechodím, když teď nejezdím na tábory, ani neministruju. Třeba s J bych se modlil, no, ale teď ne.*“ Víra ani její praktikování pro respondenta není, dle jeho slov, důležitá.

Pro respondenta 6 je důležité hlavně společenství stejně smýšlejících lidí, kde se cítí dobře a ve své odpovědi se snaží vyjádřit i spirituální rozměr a dopad na něho samotného: „*No, je za prvé ta víra a za druhé, že tam nepřijde takový špatný člověk. Jsou tam lidi, kteří tě pochopí, tam ten člověk, jestli má nějaký handicap a nedělají rozdíl, berou tě tak, jak jsi a na druhou stranu poznáváš jiný lidi. Něco se tam naučíš, někoho tam poznáš a přijdeš pak a jsi pak taková osvěžená, zvlášť máš energii a dobrý pocit. Tam je to takový bezpečný.*“ Z tohoto úryvku se dá usoudit, že pro respondenta není víra prostředkem seberealizace, ale spíše vytváří podmínky pro to, aby se respondent mohl seberealizovat jinde (v práci) a ve společenství pak nabral novou energii zvláště ze vztahů s ostatními.

Stejně tak je společenství důležité pro respondenta 2, který by víru praktikoval právě v případě, že by to bylo ve společenství: „*Už mě to nebaví poslouchat ty jejich řeči. Ale teď jsem byl u zpovědi a říkali mi, že bych měl na mši chodit. Ale kdybych byl u vás v chráněném bydlení a ostatní by šli, to bych taky šel s těma děckama, to by mě bavilo.*“ Křesťanské společenství je pro něj také důležité hlavně kvůli lidem a ne kvůli spiritualitě: „*No, jsou důležitý, mám tam ty lidi, co znám už dlouho, ty nový, ale neznám, já mám radši ty starší, jsou důležitější. Hlavně K. je pro mě důležitější.*“

Respondent 5 jako jediný zmiňuje důležitost modlitby pro něj, a stejně jako ostatní hlavně důležitost lidí. „*Je to přínos pro nás. Lidé i modlitba.*“ Mluví také o tom, jak chodí s partnerkou na mši: „*Chodíme s K. ráno do kostela, občas uděláme výjimku, že ob týden.*“

Závěrem lze říci, že pro některé respondenty je víra důležitá, a to jak pro svůj spirituální rozměr, tak také díky společenství věřících lidí.

4.5 Vize budoucnosti

Pojem životní perspektivy respondenti také neznali. Vysvětlila jsem jim, že budeme mluvit o představách vlastní budoucnosti.

O budoucnosti přemýšlejí všichni respondenti. Většinou se jejich vize týkají bydlení, u některých práce a partnerského vztahu.

4.5.1 Změna bydlení

O změně bydlení uvažují všichni respondenti, a to s vědomím, že je třeba se postupně posunovat k větší samostatnosti. Cílem všech je úplná samostatnost.

Respondent 1 bydlí v domově pro osoby se zdravotním postižením. Už delší dobu by chtěl změnu, ale zatím se nedaří uskutečnit. Říká: *„Mám sen takovej, pořád, že by sem chtěl bydlet sám, úplně. Mám tu chatičku, tak tam by sem mohl bydlet přes léto, mám tam aji kamínka, ale není tam elektrika, to se ale zařídí. V zimě bych mohl bydlet s J, to se ale ještě musí domluvit, jen už nechcu být v ústavu, ty lidi mě tam fakt štvou.“*

Respondent 6 by se chtěl přestěhovat z bytu ze stálou asistencí do bytu s občasnou asistencí. Do delšího časového horizontu by si představoval bydlet úplně samostatně: *„No, podívej se, já bych takhle bydlel jak ten PH v bytě, že by bylo občas nějaká pomoc, s penězma a tak, ale na úřady to bych šel sám jako, už se na to cítím. A možná ještě, až budu na tom líp, finančně a takhle, třeba možná nějaký podnájem.“*

Respondentka 5 bydlí v bytě s občasnou asistencí, teď se však rozhoduje o tom, že si začne hledat samostatné bydlení: *„Teď mě čeká velká změna, budeme s mamkou hledat byt, jako má M, v bydlení zatím budu, musím si dobře vybrat. Trochu mám strach, zase na jedné stránce chcu zkusit něco novýho, Doufáme s mamkou hodně, že by to mohlo vyjít i s tím mým přítelem, bydlení, no připravujeme se na to.“*

Respondentka 4 by chtěla bydlet se svým přítelem v domečku: *„No, nějakej společnej domeček se zahrádkou, ale nevím teda kdy, do budoucna...“* Na otázku, jestli by se s přítelem dokázali o domeček postarat, odpověděla: *„No, radši nějaký byt...“*

Respondent 2, který bydlí v rodině, by se chtěl zatím odstěhovat aspoň do chráněného bydlení, o samostatném bytě uvažuje také ale v delším časovém horizontu: *„No chtěl bych do bydlení, někde v B., nebo třeba i jinde.“*

4.5.2 Partnerský vztah, založení rodiny

Někteří respondenti už partnerský vztah mají, ti pak uvažují o posunu ke společnému bydlení nebo dokonce sňatku. Respondenti, kteří partnera nemají, by ho v budoucnu chtěli najít.

Respondent 6 k tomu říká: „*Rád bych měl v budoucnu přítelkyni, zatím pořád ještě čekám, to ví tam nahoře.*“

Na otázku, jestli by si představoval založit rodinu, respondent 6 odpovídá: „*No, tak čeho bych se bál jako. Když už bych vstoupil do manželství, tak počítám, že bych měl děti.*“

Respondent 2 také mluví o partnerském vztahu a bydlení s partnerkou: „*No se ženskou. Ale není to lehký někoho najít. Já se díval na K., ale nikoho jsem tam nenašel. Tam byla jen jedna taková.*“

Respondent 2 vidí svoji budoucnost komplexně: „*No, chtěl bych bydlet sám se ženskou, se kterou bych si rozuměl. Pokud by chtěla mít nějaké děti, tak bych se nebránil. Chodil bych do práce.*“

Respondentka 4 plánuje bydlet v budoucnu s partnerem: „*Chceme bydlet s D spolu, nějaké byt, menší, vezmu si tam morče,*“

Respondent 6 uvažuje i o církevním sňatku a řeší otázku spirituality své budoucí partnerky: „*No chtěl bych mít církevní sňatek, to by musela pochopit. Bud' už by měla svou zkušenost, nebo by to musela pochopit. Nemůžeš prostě být s nějakým člověkem, co tě odsoudí, že jsi takový (věřící).*“ Z úryvku vidíme, že respondent vidí dost reálně skutečnost, že kdyby partnerce vadilo jeho praktikování křesťanství, mohlo by to pro jejich vztah fatální následky.

4.5.3 Budoucnost v práci

Respondent 1 má přesné představy o tom, jak by chtěl jednou pracovat: „*Moje budoucnost je, že bysem si třeba udělal malířskou firmu svoju. Že bych jezdil po nějakých těch fuškách malovat byty a takhle, abych si taky vydělal.*“

Když uvažuje reálněji, vidí svou práci takto: „*Nebo bych taky dělal třeba pod obcí v Mořicích, tam ten starosta mě zná. Já jsem se ho ptal a on říkal, že mě zná, že su pracovitej.*“

Pro respondenta 1 je práce důležitá, proto jeho ambice ohledně budoucí práce jsou v porovnání s ostatním respondenty velké.

Ostatní respondenti, co se týče budoucí práce, se spíše obávají, že práci ztratí. Respondent 3 k tomu říká: „*Kdyby naše firma skončila, to by byl značný problém, uplatnit se na trhu práce. Možná bych uvažoval o práci v penzionu jako P, že by tam se mnou šla K.*“ I přes veškeré obavy je vidět, že reálně uvažuje a umí hledat řešení.

Respondentka 4 také vidí reálně, že by bylo práci obtížné najít, stejně jako respondentka 5, která říká: „*Kdybich tu práci ztratila, to by byl velkej problém, to nevím, co bych našla.*“ Je vidět, že je to pro ni skutečně velký problém, protože když o tom mluví je téměř na pokraji propuknutí v pláč.

4.6 Možnosti realizace představ o budoucnosti

Respondenti uvažují o budoucnosti více méně reálně. V rozhovorech ke svým představám hned přidávali téma potřebné podpory, rozlišují, co by mohli zvládnout sami a v čem se bez podpory neobejdou.

Respondent 1 si uvědomuje, že by samostatné bydlení zvládl pouze za podpory zvenčí: „*Že bych tam měl třeba někoho, které by mě radil. Že bych tam nebyl sám, jak třeba s J, nebo že by tam chodila nějaká, aby dávala na mě pozor, třeba poradit se a takhle.*“

Dokáže také určit, s čím by potřeboval pomoci: „*Třeba jako poradit, když bych se chtěl víc naučit vařit a takovy Jako pračku umím zapnout.*“

Vyjadřuje se také k tomu, s čím by pomoci nepotřeboval: „*S peněžama bych si to rozpočítal třeba co by bylo na inkaso, tak by bylo zvlášť a co by mně zůstalo, tak to bych si šetřil třeba na jídlo a na takový.*“

Respondent 6 také dokáže vyhodnotit, jakou by potřeboval pomoc: „*.... že by bylo občas nějaká pomoc, s peněžma a tak, ale na úřady to bych šel sám jako, už se na to cítím.*“

Respondent 2 na otázku, jak by se při samostatném bydlení o sebe postaral, říká: „*Aby ta ženská něco uměla. A taky abych něco uměl já. Umím guláš, řízky, a tak. Nakupovat umím, Nevím, kolik co stojí, ale dokážu to spočítat. S peněžma hospodařím sám, s důchodem a výplatou. Nešetřím si, na ty konta, co dneska jsou, kašlu. Oblečení si kupuju, velikost znám, poznám, jestli je tričko za 300 nebo za 500, za 500 si nekoupím.*“

Dokáže celkem reálně vyhodnotit, co k takovému samostatnému bydlení bude potřebovat umět, zda je jeho náhled na vlastní dovednosti reálný, nelze z rozhovoru přesně určit. Dle mého názoru, by určitě v hospodaření s penězi potřeboval podporu. Nyní mu pomáhá matka, i když spíše jen jako dohled.

Co se týče bydlení s partnerem, všichni respondenti, kteří o tom uvažují, vyhodnocují, že je na to potřeba určitá fáze přípravy. Respondent 3 říká: „*Připravujeme se na to s K., chodím k ní na víkendy, jsme tam sami, není to problém.*“

Stejně tak respondentka 4: *„D za mnou chodí, no, vaříme spolu a tak, připravujeme se, že jednou budeme bydlet spolu.“*

Na stejné téma respondentka 5 uvažuje: *„No, kdybych už bydlela sama, mohl by tam třeba M přespávat, a tak bysme zkusili spolu bydlet. Vlastně to zkusíme už teď, někdy přespí u mě a taky spolu jsme v penzionu, takže si na sebe takto zvykáme.“*

Závěrem lze říci, že všichni respondenti jsou schopni reálného náhledu na uskutečnění svých představ o budoucnosti.

5 Diskuse

V této kapitole popíši, k jakým poznatkům jsem dospěla. Tyto poznatky vztáhnou k cíli práce a porovnáám je s poznatky z odborné literatury uvedenými v teoretické části práce.

Cílem práce bylo zjistit, jak lidé s mentálním postižením vnímají a naplňují potřebu seberealizace a jaká je jejich představa vlastní budoucnosti. Respondentů se při rozhovorech vyjadřovali k tomu, co je pro ně v životě důležité, co jejich život naplňuje. Popisovali také, jak si představují svoji budoucnost, a jak by bylo možné jejich představy naplnit.

Pro všechny respondenty byla pro naplnění potřeby **seberealizace** důležitá **práce**. Práce pro ně **byla něčím, co je baví**, což by se dalo jinými slovy nazvat jako naplnění, smysl života či seberealizace. To koresponduje se zjištěními Vágnerové (2004, s. 312), která uvádí, že práce může znamenat naplnění a dávat životu smysl. Také Pipeková (2006, s. 102) považuje práci za něco, co by mělo přinášet uspokojení, v čemž se shoduje s Castles (1996, s. 113).

Pro některé respondenty práce znamenala, že se mohou **učit novým věcem**. Stejně tak Novosád (2000, s. 33) přisuzuje práci význam tvořivý a rozvojový. Vágnerová (2004, s. 312) uvádí, že práce člověka s postižením rozvíjí a udržuje jeho kompetence.

Pro respondenty je také práce místem **setkávání se s lidmi**. Tento socializační rozměr připisuje práci také Novosád (2000, s. 33).

Respondenti také viděli důležitou roli práce v procesu **osamostatňování**. Toto se shoduje s tvrzením Pipekové (2006, s. 102), která uvádí, že práce přispívá k větší samostatnosti a umožňuje vést více či méně samostatný život.

Práce je také pro některé respondenty důležitá jako vyplnění jinak volného času a také prostředek k **uspokojení potřeby uznání**. Dá se říci, že přináší vytvoření sociálního statutu, což potvrzují také zjištění Fugera (2003, s. 50) a Pipekové (2006, s. 102).

Dalším zdrojem uspokojení potřeby seberealizace byly pro respondenty **zájmy a záliby**. Také autoři Nakonečný (2009, s. 250 – 251) a Pueschel (1997, s. 106) považují volnočasové aktivity za prostředky seberealizace. Respondenti ze zájmů a zálib uvádějí nejčastěji hudbu, divadlo a sport.

Víra a spiritualita má také místo v uspokojení potřeby seberealizace respondentů. Nejdůležitější je pro ně společenství, které s sebou praktikování náboženství přináší, ale také modlitba nebo návštěva mše svaté. Není pochyb, že jedinci s mentálním postižením mají i spirituální potřeby a nechybí jim transcendentální rozměr. Švingalová (2002, s. 15) k tomu uvádí, že je v této oblasti dobré lidem s mentálním postižením napomoci zvenku různými nabídkami aktivit.

Z výše uvedeného vyplývá, že lidé s mentálním postižením potřebu seberealizace mají a ve srovnání s většinovou populací mají i stejné zdroje, jak tuto potřebu naplnit. Lze však souhlasit s tvrzením Černé, která uvádí, že člověk s mentálním postižením potřebuje pro naplnění potřeby seberealizace celoživotní vedení a podporu (Černá, 2009, s. 187).

Představy respondentů o jejich budoucnosti se týkaly tří okruhů, a to změny bydlení, partnerského vztahu a změny v práci.

Změnu v **bydlení** mají v budoucnu v plánu všichni respondenti. Jsou srozuměni s tím, že je potřeba se postupně osamostatňovat od bytů se stálou asistencí přes byty s občasnou asistencí až po pronajatý byt, kde by respondent žil buď sám nebo s partnerem či partnerkou. Vzhledem k tomu, že respondenty byly lidé v pásmu lehkého až středního mentálního postižení, je pro ně tato vize reálná, jak uvádí také např. Thorová (2007, s. 27) nebo Švarcová (2000, s. 27).

Někteří respondenti již mají v současnosti partnerský vztah, ti by se chtěli posunout ke společnému bydlení. Jiní po tomto vztahu touží a v budoucnu by si **přáli najít partnera a založit rodinu**. S tímto se shodují poznatky Pipekové (2006, s. 110), která píše, že člověk s mentálním postižením touží po blízkosti jiného člověka a pokud je jeho postižení lehké až střední, je schopen chápat roli muže a ženy, žít partnerský vztah a založit rodinu, Toto se však neobejde bez podpory (Adamčíková a kol., 2015, s. 28 – 40).

Velké plány do budoucnosti ohledně **práce** uvádí jeden respondent. Všichni se však shodují na tom, že mít práci je pro jejich budoucnost podstatné, a je to pro ně prostředek k větší samostatnosti. Podobné poznatky uvádí Pipeková (2006, s. 102), tedy že práce umožňuje vyšší míru samostatnosti a zároveň rozvíjí osobnost a začleňuje člověka s postižením.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zjistit, jak vnímají a naplňují dospělí lidé s mentálním postižením potřebu seberealizace a jaké mají představy o své budoucnosti. K naplnění cíle bylo použito kvalitativního výzkumu. Metodou polostrukturovaného rozhovoru byla sbírána data od 6 respondentů s lehkým až středně těžkým mentálním postižením.

Výsledky ukázaly, že dospělí lidé s lehkým až středním mentálním postižením mají potřebu seberealizace a jsou schopni ji za menší či větší podpory zvenčí naplnit. Zdrojem, kterým je tato potřeba, naplňována je **práce**, a to z několika hledisek – práce jako naplnění, práce jako získávání nových dovedností, práce jako sociální prvek, práce jako prostředek k osamostatňování a práce jako prostředek uznání nebo společenský statut.

Dalším prostředkem naplnění potřeby seberealizace u lidí s mentálním postižením byly zájmy a **záliby**, a to především hudba, ať už jako aktivní nebo pasivní akt, divadlo prostřednictvím dramatického kroužku a různé sporty.

Jako důležitý zdroj naplnění života vnímali někteří respondenti také **víru** a spiritualitu. Kromě vlastní náboženské praxe (mše svatá, modlitba) pro ně má stejně velký ne-li větší význam společenství věřících.

Představy o budoucnosti se dají rozdělit do tří skupin, a to změny v **bydlení**, **partnerský vztah** a založení rodiny a změny v **práci**. Všechny tyto skupiny vyžadují, aby respondenti směřovali postupnými kroky k větší samostatnosti. Všichni si také uvědomují své reálné možnosti a nutnost podpory zvenčí při uskutečňování těchto kroků. Respondenti dokázali rozlišit, v kterých oblastech potřebují podporu, a ve kterých se bez podpory neobejdou.

Závěry práce potvrzují, že lidé s mentálním postižením mají potřebu seberealizace, a že jsou schopni tuto potřebu naplňovat. Je však třeba jim k tomu vytvořit podmínky. Zákon o sociálních službách přináší různé možnosti služeb. Ne vždy však jsou služby dostupné v místech, kde lidé s mentálním postižením žijí. Týká se to zejména osamostatňování v oblasti bydlení. V současné době jsou legislativně vytvořeny podmínky pro chráněná pracovní místa pro lidi s postižením, takže by pro ně nemělo být těžké uplatnit se na pracovním trhu. Sami respondenti však v rozhovorech vyjádřili, že tomu tak není. Pracovních míst pro tuto cílovou skupinu zatím není

dostatek. Je to dáno hlavně specifickostí skupiny. Z vlastní zkušenosti vím, že je někdy třeba dlouho hledat, než se najde pracovní místo na míru pro konkrétního klienta.

Výsledky práce mohou posloužit jako inspirace pro další výzkum cílové skupiny. Myslím, že je pořád málo prací, ve kterých mohou promlouvat sami lidé s mentálním postižením. Práce může posloužit laické veřejnosti k lepšímu poznání lidí s mentálním postižením, a tím k jejich lepšímu pochopení a začlenění. Mohla by posloužit i rodičům nebo referenčním osobám k snazšímu přijetí toho, že jejich dospělé děti mají stejné potřeby a přání jako ostatní dospělí.

Bibliografický seznam

- ADAMČÍKOVÁ, Zdeňka a kol. 2015. Mateřství žen s mentálním postižením pohledem sociálních pracovníků: Bezmoc, ale čí? *Sociální práce/Sociální práce*. č. 5, s. 28 – 40. ISSN 1213-6204
- BENDOVÁ, Petra a Pavel ZIKL. 2011. Dítě s mentálním postižením ve škole. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3854-3.
- BROŽOVÁ, Adéla. 2011. Postoj společnosti k osobám s mentálním postižením. Praha (bakalářská práce). Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta. Katedra speciální pedagogiky.
- CASTLE, Elain E. 1996. „We're People First“ The Social and Emotional Lives of Individuals with Mental Retardation. Westport: Praeger. ISBN 0-275-95243-6
- ČERNÁ, Marie a kol. 1995. Kapitoly z psychopedie. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 80-7066-899-7.
- ČERNÁ, Marie a kol. 2009. Česká psychopedie: speciální pedagogika osob s mentálním postižením. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 978-80-246-1565-3.
- DISMAN, Miroslav. 2011. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-0139-7.
- DOLEJŠÍ, Mojmír. 1983. K otázkám psychologie mentální retardace. Praha: Avicenum.
- DRAPELA, Victor J. 2011. Přehled teorií osobnosti. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0040-6.
- FURGER, Franz. 2003. Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky. Praha: Academia. ISBN 80-200-1061-0.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. 2000. Psychologický slovník. Praha: Portál. ISBN 80-7178-303-X.
- HRUBANOVÁ, Ivana. 2017. Osoby s mentálním postižením, jejich autonomie a respekt k nim. Olomouc (absolventská práce). Caritas – Vyšší odborná škola sociální.

IMRYCHOVÁ, Edita. 2010. Dotazování osob s mentálním postižením. Brno (bakalářská práce). Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie.

HRUŠKOVÁ, H., O. MATOUŠEK a E. LANDISCHOVÁ. 2005. Sociální práce s lidmi s mentálním postižením. IN MATOUŠEK, O., P. KODYMOVÁ a J. KOLÁČKOVÁ (eds.). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál ISBN 978-80-7367-818-0.

HENDL, Jan. 2005. Kvalitativní výzkum. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-485-4.

LEČBYCH, Martin. 2006. Psychologické aspekty. Olomouc (rigorózní práce). Univerzita Palackého. Filozofická fakulta. Katedra psychologie.

LEČBYCH, Martin. 2008. Mentální retardace v dospívání a mladé dospělosti. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-2071-4.

MASLOW, Abraham H. 2014. O psychologii bytí. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0618-7.

MIOVSKÝ, Michal. 2006. Kvalitativní výzkum a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada. ISBN 80-247-1362-4.

NAKONEČNÝ, Milan. 2009. Psychologie osobnosti. Praha: Aademia. ISBN 978-80-200-1680-5.

NOVOSÁD, Libor. 2000. Základy speciálního poradenství. Praha: Portál. ISBN 80-7178-197-5.

NOVOSÁD, Libor a Dana ŠVINGALOVÁ. 2002. Problém tělesnosti u hendikepovaných osob z hlediska filozofie výchovy. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. ISBN 80-7290-091-9.

PÖRTNER, Marlis. 2009. Na osobu zaměřený přístup v práci s lidmi s mentálním postižením a s klienty vyžadujícími trvalou péči. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-582-0.

PALÁN, Zdeněk. 2002. Výkladový slovník: lidské zdroje. Praha: Academia. ISBN 80-200-0950-7.

PEUSCHEL, Siegfried M. 1997. Downův syndrom pro lepší budoucnost. Praha: Techmarket. ISBN 80-86114-15-5.

PIPEKOVÁ, Jarmila. 2006. Osoby s mentálním postižením ve světle současných edukativních trendů. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-86633-40-3.

STRNADOVÁ, Iva a Monika MUŽÁTKOVÁ. 2010. Mateřství žen s mentálním postižením. *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*, č. 3, s. 205 – 216. ISSN 1211-2720.

ŠÍŠKA, Jan. 2005. Mimořádná dospělost: edukace člověka s mentálním postižením v období dospělosti. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0992-4.

ŠVARCOVÁ, Iva. 2000. Mentální retardace. Praha: Portál. 0-7178-506-7.

THOROVÁ, Kateřina. 2007. Pervazivní vývojové poruchy, mentální retardace a syndromy pojící se s mentální retardací. In ČADILOVÁ, V., H. JÚN a K. THOROVÁ (eds.). *Agrese u lidí s mentálním postižením a autismem*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-319-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. 2004. Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál. ISBN 80-7178-802-3.

VALENTA, Milan. 2011. Lidé s mentálním postižením a jinou duševní chorobou. In MICHALÍK, J. (eds.) *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-859-3.

VALENTA, Milan, Jan MICHALÍK a Martin LEČBYCH. 2012. Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3829-1.

VALENTA, Milan a Oldřich MÜLLER. 2013. Psychopedie: [teoretické základy a metodika]. Praha: Parta. ISBN 978-80-7320-187-6.

On-line zdroje

American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (dostupné z <http://aaidd.org/intellectual-disability/definition#.WZRnkOlpxy1>, cit. 2. 6. 2018).

Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR (dostupné z <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>, cit. 2. 6. 2018).

Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách (dostupní <http://www.zakonyprolidi.cz>, cit. 20. 6. 2018).